

PŘEDMLUVA

1. Můj Slovník nářečí slavkovsko-bučovického je výsledek dlouholeté práce. Látku k němu jsem počal shromažďovat r. 1907 jako posluchač češtiny na filozofické fakultě Karlovy university, a to z podnětu svých učitelů Emila Smetánky a Frant. Pastrnka. Ve sbírání jsem neustal ani později, když jsem po jednoročním působení na reálce v Telči trvale zakotvil v Brně. Nářeční materiál jsem stále doplňoval a pečlivě kontroloval v terénu, hlavně o velkých prázdninách a o delších svátcích. Zvláště jsem zajížděl zprvu do Rašovic, později do Hodějic, kde byl můj otec řídícím učitelem. Velké slovní bohatství, které je jádrem mého Slovníku, podařilo se mi zachytit především v Rašovicích. Tam jsem žil od nejtělejšího dětství a tato vesnice se mi stala mým druhým rodištěm, smím-li to tak povědět. Nejedna výraz jsem zaznamenal též za druhé světové války, třebaže podmínky pro sbírání byly velmi ztíženy. Šlo tu zejména o slova souvisící s naší národní nesvobodou, ať s neutěšenými poměry vyživovacími, ať s černým obchodem na venkově a v městech, ať s velkou právní nejistotou v nejbližších vrstvách lidových apod. Při zájezdech do terénu po r. 1945 jsem zjistil víc než kdy jindy, že vzrůstá čím dále tím více tlak spisovného jazyka na nářečí, a to i po stránce lexikální. Je přirozené, že tyto změny jsou častější u příslušníků generace mladší nežli u příslušníků pokolení nejstaršího.

2. Látka v mém Slovníku pochází úhrnem z desíti vesnic, které patří zčásti k okresu slavkovskému (Heršpice, Hodějice, Kobeřice, Vážany nad Litavou, Němčany, Nížkovice, neúř. Niškovice), zčásti k okresu bučovickému (Křižanovice, Marefy, Mouřinov, neúř. Měřin, Rašovice). Podrobněji se obírá tímto nářečím Fr. Bartoš ve své Dialektologii moravské (II/1895, 145–155), ale jeho údaje v mnohém už zastaraly, takže nelze na ně plně spoléhat. Značnou pozornost věnoval našemu dialektu Boh. Havránek ve své rozsáhlé studii Nářečí česká (Československá vlastivěda 1934, III. díl. Jazyk), a to na několika místech. Pokládá ho za okrajové nářečí hanácké, které tvoří s nářečím přerovsko-kroměřížským a s oběma úseky, zábřežským a kunštátským, vnější pás okrajový. Z našeho nářečí uveřejnil i dvě ukázky. Prvou (str. 112–113) jsem zapsal v Hodějicích já, druhou (str. 163–164) prof. Al. Raušer v Rašovicích. Ukázku z Rašovic lze nalézt též v knize O českém jazyku od Fr. Trávníčka (1924, str. 40). Pochází ode mne. O nářečí na Slavkovsku a Bučovicku jsem psal několikrát, nejpodrobněji v monografii Nářečí na Slavkovsku. Ukázku ze svého Slovníku jsem otiskl s názvem Příspěvek k slovníku nářečí slavkovsko-bučovského v Časopisu pro moderní filologii (18, 48–53) a s podobným titulem Příspěvek k hanáckému nářečnímu slovníku ve Vlastivědném věstníku moravském (7, 192 až 206, též zvl. otisk).

3. Snažil jsem se zachytit slovní zásobu vzpomenutého nářečí co nejsprávněji a nejpřesněji. Tento úkol, který považuji u dialektologa za jeden z hlavních, byl mi do značné míry usnadněn tím, že jsem příslušník nářečí slavkovsko-

bučovického, že jsem v něm prožil své mládí a že jsem se do jeho oblasti stále vracel a že se tam každý rok dosud vracím k delšímu i kratšímu pobytu, jak již bylo podotčeno. Mohl jsem tedy potřechnout i takové podrobnosti, které leckdy tomu, kdo není příslušníkem popisovaného nářečí, úplně nebo aspoň částečně unikají. Vyhledával jsem lidi při nejrozmanitějších příležitostech: doma při jejich zaměstnání, při polních pracích, při družných besedách, při draní peří a vaření povidel, při prodeji a nákupu v obchodech a na trzích, na svatbách a tanečních zábavách, na sportovních podnicích, při soudních přelíčeních, na ulici a ve vlaku atd. Nejednu otázku jsem si při sbírání v posledních letech připravil jednak podle dotazníku Ad. Kellnera (Odras života slezského lidu v jazyce), jednak podle Slovníkového dotazníku, část I, II, jež sestavil Ústav pro jazyk český v Praze. Přímou jsem však do dotazníků nic nezapísoval, neboť staří lidé měli k nim nedůvěru jako ke všem „fiščeným papírom“. Dbal jsem zpravidla toho, abych hovor mohl sledovat a zapisovat nepozorovaně, a jen celkem zřídka, kde toho bylo nezbytně třeba, vyptával jsem se na věci málo známé a skoro nenávratně mizející (např. na některé zvyky, na rostliny a ptáky, na lidové léčení, na hospodářské nářadí apod.). Běželo mi o to, aby se osoba, s níž jsem se dal do hovoru, nepokoušela pod vlivem mých otázek mluvit jinak než obyčejně, „spisovněji“, a tím jsem hleděl zabránit tomu, aby neužila tvaru nebo slova v nářečí naprosto neživotného. Dávám za pravdu Janu Fr. Hruškovi v tom, že při sbírání nářeční látky na Chodsku byl nejraději svědkem rozhovoru jiných jako osoba nezúčastněná, prostě pozorující. V předmluvě k svému *Dialektickému slovníku chodskému* (Praha, ČA, 1907, str. 2–3) varuje důrazně dialektology před *zbytečným* vyptáváním. Soudí, že „jediný čistě spisovný výraz sběratelův i pěknější kabát předělají a zpotvoří řeč těch, jichž se vyptává, k neuvěření“, a dokládá, že člověk z lidu odpoví zhusta na danou otázku „ne slovy svými, ne výslovností dialektickou, ale, pokud to dovede, slovy našimi, naší výslovností“. Platné služby mi prokázali při sbírání vedle učitelů někdejší moji spolužáci z obecné školy v Rašovicích. Ti se dávali na můj podnět do hovoru s lidmi o nejrůznějších předmětech a mně, někde ukrytému, umožňovali, abych v klidu mohl pořizovat své zápisky.

4. Chtěje podat obraz nářečí slavkovsko-bučovického co nejspolehlivější, přihlížel jsem bedlivě k tomu, aby osoba, jejíž řeč jsem zaznamenával, pocházela z rodiny v osadě usdlé, a nezapomněl jsem nikdy zjistit, zda snad rodnou vesnici na delší dobu neopustila. Tak např. voják, který dlal po tři léta nebo někdy i déle ve vzdálené posádce, dělník, který odcházel za sezonní prací daleko do světa, děvče, které dlouho sloužilo v městě, venkované, kteří pracují jako zaměstnanci v úřadech a v obchodech, jistě nezachovávají rázovitost nářečí tak důsledně jako ti, kdož zůstávají u rodného krbu. Sám jsem se přesvědčil, jaké opatrnosti je třeba sběrateli nářečí. Navštěvoval jsem v Heršpicích dlouhou známou rodinu a zaznamenal jsem si v rozhovoru s hospodyní řadu typických slov a rčení. Při pozdější kontrole nasbíraného materiálu jsem však shledal, že mnohý výraz, který jsem slyšel od hospodyně, značně se liší od mluvy ostatních členů rodiny. Pátral jsem po příčině a zjistil jsem, že se ona „tefička“ přistěhovala do Heršpic před několika lety z východní Moravy a že se v novém bydlišti přizpůsobila hanáckému nářečí hláskově i tvarově, nikoli však zcela lexikálně a frazeologicky. Je dále známá zkušenost, že nářečí po

všech stránkách, tedy i po stránce slovníkové, podléhá nejednou pronikavému vlivu spisovného jazyka působením školy, knih, novin, rozhlasu, vojenské služby, veřejné správy a spolkového života atd. a že dialektolog při shledávání a zpracovávání látky musí mít stále na paměti, vyskytuje-li se ten nebo onen výraz na celém zvoleném území, používá-li ho pokolení starší nebo mladší, nežije-li výraz výhradně v mluvě dětské nebo odborné, nevolí-li ho člověk pouze v emotivních projevech apod. Při své sběratelské činnosti jsem si ověřil známý už poznatek (srov. B. Havránek, *K české dialektologii*, LF 51, str. 226), že ženy, zvláště pak starší, zachovávají některé typické znaky nářečí daleko důsledněji nežli muži.

5. Při sbírání a třídění nářečních slov na Slavkovsku a Bučovicu jsem došel k jistým zajímavým závěrům. Upozorňuji alespoň v zkratce na některé.

a) Jsou zde dosvědčena četná slova obecné hovorová: *flinta, forota, chajda, kabráček, muzika, nátura, pořád, rajtovat, šikovně, zašmodrchat* . . .

b) Najdou se i výrazy, které se běžně vyskytají v moravských nářečích, i když někdy v jiné hláskové podobě: *bévat* (bydlit), *fěl* (nyní), *hodi* (posvícení), *lukše* (nudle), *mňech* (pytel), *přízeň* (příbuzenstvo), *spíš* (dříve), *stařenka* (babička), *trnki* (povidla), *turkiň* (kukuřice), *zdělat* (sundat) . . .

c) Velmi četná jsou v našem nářečí slova expresivní: *čapa, fílena, hňácnót, hňipat, muňa, ropsko, trdlovat z nekem, uprdelit se* . . .

d) V osadách poblíž lesa (Heršpice, Rašovice) vyskytají se názvy lesních plodin, výrazy pro lesní práce apod. častěji nežli ve vesnicích od lesa poněkud vzdálenějších (Němčany). Srov. např. četné názvy pro houby: *holóbek, janek, kozák, máselník, modrák, lipůfka, podborůfka, sirůfka, žabina* (kterákoli neznámá houba n. jedovatá). Hojně jsou i výrazy pro práci v lese: *drvař, rubisko, seč, věstavek* (plemenný strom) . . .

e) V dědině, kde žily báby kořenářky, zachovalo se poměrně dost lidových názvů pro rostliny, především arci léčivé (*psí jazěček, stračí noška, voloví ucho, (v)osládeč, žaroš* . . .).

f) V našem nářečí jsou zastoupena velmi hojně slova původu německého, a to především v odborných termínech řemeslnických (*heftovat, ponk, verpánek* . . .) a ve vojenském názvosloví (*cuksfira, mančaft, mundúr, rajčurňa* . . .).

Je třeba ovšem doložit, že mezi výrazy přejatými z němčiny jsou též tzv. slova civilisační, jež se k nám dostala s novými věcmi a pojmy: *herzteple, hofer, hotař, štreka* . . .

I v jiných oborech lze nalézt slova německého původu: *fest, furt, háklivé, kastl, ksicht, koštovat, marast, ostrlíz, plac, sakumpak, šmakovat, šina, šprušel, šufánek, tumlovat se, zgrajfnót* . . .

Ze zeměpisné polohy našich zemí vyplývá i to, že některá slova z cizích jazyků přešla k nám bezpochyby prostřednictvím německým, např. *asenda, bál, kalup, škarbal* . . .; *akorát, muzika, špitál* . . . Celkem vzácná jsou v našem nářečí slova přejatá z cizích jazyků přímo, např. z polštiny (*gamba* || *gemba, gořalka* . . .) z latiny (*ancikrist, roráti* . . .), z maďarštiny (*baganče, basamterentete, beleš* . . .).

g) V této souvislosti stojí za připomenutí, že mnohá cizí slova — nejen německá — mizejí, jedna rychleji, druhá pomaleji, některá pak drží se delší dobu. Důležitým časovým mezníkem bylo zde zřízení Československé republiky v r. 1918, kdy začala cizí slova zanikat ve větší míře, např. *fusakle, kfelb, krágl,*

šlajfka, šrajtofla... S podstatně změněnými poměry hospodářskými, politickými a kulturními po národním osvobození r. 1945 mizejí netoliko cizí názvy pro staré hospodářské nářadí, pro části oděvu, pro některá jídla apod., ale i slova domácí. Tak např. už jenom nejstarší lidé znají míry, jako *funt, holba, střevíc, žédlík*...; nemoci, jako *čemer, náčha*...; tance, jako *čaganová, legátková, šotiška*... Vedle nich bývají nebo náhradou za ně vznikají jiná slova domácí i cizí: *duznit nekeho* || *bit nekeho, frajer* || *fešák, futro* || *potšívka, orláb* || *dovolená, legátka* || *židla, palírňa* || *páleňica, po dobroti* || *po dobrim, šina* || *kolaj, zábarka* || *záminka*...

Mění se nebo se ztrácejí též některá rčení a přirovnání: *Má peněs doboha* || *jak šupek, je červené jak kokeš* || *jak rak, dál se na tatu* || *je po tatovi, aňi čert ho nevispituje* || *v něm se niĝdo nevizná, v raňe se vrátil* || *hnet se vrátil*...

h) Někdy lze však pozorovat zajímavý zjev. Některé slovo vyjde z užívání, ale po čase se objeví znova a ujme se. Tak např. subst. *kravina* znamenalo kdysi jakoukoli nejedlou houbu. Dnes místo ‚kravina‘ se říká v tomto významu *žabina* a výraz ‚kravina‘ se stal slangovým synonymem pro slova *hlópost, volovina*. Nezřídka zjišťujeme, že jednotlivec z té nebo oné dědiňy začne z pouhého rozmaru používat nových slov, již pozapomenutých, slangových nebo čistě knižních, a mnoho spoluobčanů následuje jeho příkladu. Je možné jistě přisvědčit Fr. Kopečnému (Nářečí Určic a okolí 1957, str. 135), který píše: „Efemernost, móda má i v lexiku svoje rozmary.“

6. Můj Slovník nářečí slavkovsko-bučovického je diferenční, neobsahuje tedy všechna slova, vyskytující se na zvoleném území ve všech jejich základních významech i ve významových jemných odstínech. Úplný slovník byl by arci ideální. Uvažoval o něm např. švédský linguista Joh. August Lundell v programové studii *Sur l'étude des patois* v *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft* (1/1884), jehož požadavky cituje a jako příklad hodný pozoru a následování doporučuje Boh. Havránek v pojednání *K české dialektologii* (LF 51, 263–271, 337–358). I já sám jsem měl podobný plán na mysli, ale domnívám se, že ho nelze z mnoha závažných příčin uskutečnit. Spokojuji se proto tím, že se pokouším onomu ideálu aspoň co nejvíce přiblížit. Ve svém Slovníku zaznamenávám vedle výrazů nesporně nářečních i slova, které oba naše novodobé slovníky, *Slovník jazyka českého* od Pavla Váši a *Fr. Trávníčka* (4. vyd.) a akademický *Příruční slovník jazyka českého*, prohlašují za slova hovorová nebo lidová. V mém Slovníku se však najdou také slova z jazyka vlastně spisovného. Přejal jsem je tam tehdy, mají-li v nářečí nějaký významový odstín jiný nežli ve spisovném jazyce, nebo zasluhují-li povšimnutí pro svoji význačnou hláskovou podobu, pro odlišný rod, pro charakteristický způsob tvoření nebo pro jiné stránce: *škraň* × *skraň*; *haďra, ž.*, *kobliň, m.* × *haďr, m.*, *kobliha, ž.*; *závistné* × *závistivý*; *mněch* × *pytel* atd. V těchto případech jsem ovšem uvedl po každé význam základní.

Aby obraz slovní zásoby v nářečí slavkovsko-bučovickém byl všestranný, nevypouštěl jsem např. slova ze života pohlavního, jak se občas v našich dialektologických pracích dalo a děje. Po právu myslím admítá takové moralisující stanovisko Fr. Bartoše Edmunda Kolop: „Slova zhrubělá nebo i hrubá, obscoena, pro mluvu i duši lidu velmi charakteristická jsou vypuštěna

u Fr. Bartoše. Míním, že nikoliv na prospěch věci. Ve spise vědeckém chyběti nemají, trpí tím realismus jak dialektický, tak folkloristický“ (čl. „Doplňky k I. části Bartošova ‚Dialektického slovníku moravského‘“ ve výroční zprávě reálky v Jevíčku za šk. r. 1905/06, předmluva, str. 4).

7. Slova, která uvádím ve svém Slovníku, vyskytují se ve všech shora uvedených deseti vesnicích, jak jsem si to několikrát na místě samém ověřil. Toliko z Rašovic znám výrazy, u nichž je výslovně uvedena zkratka *zř.* (tj. zřídka). Jde tu zpravidla o slova archaická, která se mi nepodařila i přes veškerou snahu zjistit mimo Rašovice ani u osob nejstarších, třebaže ovšem není vyloučeno, že i v jiných osadách žila, ba snad dosud žijí.

8. Skoro všechna slova jsou uvedena v mém Slovníku jako heslová a objasněna výkladem významu a hovorovým kontextem. Jen výjimečně jsou některá výrazy, označující části rozličných předmětů (hospodářského nářadí apod.), uvedena toliko „v legendě“ pod obrázky. Tato slova jsem zpravidla nezaslechl v hovorů, ale získal jsem u několika jednotlivců, dobře ještě věci znalých (např. kolářů, kovářů, starých hospodářů atd.), za pomoci dotazníků shora vzpomenu-tých. Pro tento závažný rozdíl v „dokumentaci“ nejsou ta slova (např. *cuchta* u bran, *svlak* u vrat, *zďeř* u kola atd.) zařaděna jako heslová. Uživatel Slovníku se musí tedy bedlivě obeznámit s legendou pod obrázky, chce-li dostat potřebné vysvětlení o významu těch slov.

9. Svoji zásadu, že význam slova osvětluji vždy aspoň jedním dokladem, jsem dodržel, toliko s tím omezením, že jsem u hesel, která mají zhusta dvojí, výjimečně však i trojí nebo čtverou hláskovou nebo tvarovou podobu, uvedl jsem někdy pro nedostatek místa výklad opravdu jen u slova v podobě jedné. Sou-dím, že tím cena Slovníku nijak neutrpí, protože objasnění významu podané jedenkrát platí plně i v případech ostatních.

